

Azərbaycanda multikulturalizmin tarixi-coğrafi aspektləri

Azərbaycan tarixi-coğrafi təkamül boyu həmişə sivilizasiyaların, mədəniyyətlərin, dinlərin coğrafi qovşağında yerləşib. Yeni ölkəmizin coğrafiyası xüsusilə Asiya ilə Avropa qitələrinin arasında təbii multikulturalizm körpüsünü yaratmışdır. Əlbəttə, bu coğrafi yerləşmə ölkəmizdəki mədəni müxtəliflikdə öz rolunu oynamışdır. Əsrlər boyu bu qədim diyarda müxtəlif dinlərin, mədəniyyətlərin, millətlərin, etnik qrupların nümayəndələri sülh və əmin-amanlıq şəraitində bir ailə kimi yaşamışlar.

Coğrafi baxımdan Avropa və Asiyanın kəsişməsində yerləşən Azərbaycan keçmişdən günümüzədək öz milli tolerantlığı ilə də tarixləşmişdir. Xüsusilə əlverişli coğrafi şəraitdə yerləşməsi və zəngin təbiəti qədim dövrlərdən bu coğrafi məkanın geniş yaşayış məskəninə çevrilməsinə səbəb olmuşdur. Azərbaycan əraziləri qədim Zərdüştlük dininin vətəni, Qafqazda xristianlığın ilk beşiyi, İslam dininin geniş yayıldığı məkan, müxtəlif etnosların sülh içində yaşadığı ərazi, rəngarəng mədəniyyətlərin biri-birindən bəhrələnərək çiçəkləndiyi diyardır. Tarixi-coğrafi mənbələr Azərbaycanın etnik tərkibinin dinamik genişləndiyini göstərir.

Bu gün Azərbaycan dünya coğrafiyasında etnoqrafik rəngarəngliyi ilə seçilir. Onun ərazisində Azərbaycan türkləri ilə bərabər dağ yəhudiləri, tatlar, talışlar, kürdlər, molokanlar, ingiloylar, saxurlar, avarlar, ləzgilər, xınalıqlılar, buduqlular, qızlar kimi etnik qrupların nümayəndələri yaşayır. Qeyd olunan etnik qruplar özünəməxsus fərqli mədəniyyətlərin elementlərini indi də qoruyub saxlamışdır. Bu tarixi mədəniyyət nümunələri məişət həyatında, sənətkarlıqda, milli mətbəxdə və müxtəlif milli mərasimlərdə də özünü aydın göstərir. Müasir Azərbaycan Respublikası dünyanın coğrafiyasında zəngin multikultural dəyərlərə, tolerantlıq ənənələrinə malik olan və müxtəlif dinlərin yanaşı mövcud olduğu çoxmillətli müstəqil dövlətdir. Azərbaycanın qədim dövlətçilik tarixində multikulturalizmin özünə mühüm yer tutması onun ərazisində yaşayan əhalinin milli-etnik dəyərlərinin, sosial-coğrafi məskunlaşmasına, zənginləşməsinə təsir göstərir və mədəniyyətlərarası dialoqun möhkəmlənməsinə əlverişli şərait yaradır. Müxtəlif tarixi-coğrafi dövrlərdə bütpərəstlik, zər-

düştilik, xristianlıq, islam və bir çox digər dini cərəyanların Azərbaycan ərazisində yayılması ölkənin multikultural coğrafiyasının formalaşmasında xüsusi rol oynamışdır. Azsaylı xalqlar və etnik qruplarda öz milli adət-ənənələrini, coğrafi demoqrafik prinsiplərini, dini dəyərlərini qoruyub saxlamışdır. Misal üçün dünyanın etnik xəritəsində nadir udin adlı etnos yalnız Azərbaycanın ərazisində mövcuddur. Udinlər Qafqazın qədim sakinlərindəndir, dilləri Qafqaz dilləri ailəsinin ləzgi yarımqrupuna məxsus olmuş, çoxlu qədim ünsürlərini indi də qoruyub saxlaya bilmislər. Bu gün udinlərin yaşadığı çoxmilli Şəki-Zaqatala iqtisadi-coğrafi bölgəsi Azərbaycan coğrafiyasının ayrılmaz hissəsidir.

Ləzgilər isə Azərbaycanın Qusar, Quba, Xaçmaz rayonları ərazisində kompakt halında, eləcə də Bakı, Gəncə, Sumqayıt və Mingəçevir ş., Qəbələ, İsmayilli, Ağsu, Göyçay, Ağdaş regionlarında məskunlaşmışlar. Saxurlar Azərbaycanda Zaqatala, Qax rayonlarının tarixi-coğrafi sakinləridir. Bu kimi tarixi-coğrafi məskunlaşma prinsipi Azərbaycanın milli multikulturalizm mədəniyyətini daha da qloballaşdırmışdır. Ləzgi qruplaşması Azərbaycanda coğrafiyasına və milli etnik tərkibinə görə ikinci yeri tutur. Ləzgilərin əksəriyyəti Azərbaycanın şimal-şərq regionunda Samur çay hövzəsində məskunlaşmışdır. 2009-cu ilə əhalinin siyahıya alınması məlumatına görə Azərbaycanda məskunlaşmış ləzgi etnik tərkibinin sayı 180 mindən çoxdur. Onun 80 faizdən çoxu Qusar iqtisadi-coğrafi rayonunun payına düşür. Müəyyən hissəsi isə Quba, Xaçmaz rayonları ərazisində cəmləşmişdir. Azərbaycanın multikulturalizm coğrafiyasında digər azsaylı, o cümlədən Şahdağ qruplaşmasını təşkil edən Xınalıq (2,2 min), Buduq və qızlar (4,4 min) icmaları da xüsusi yer tutur. Xınalıq dilinin Azərbaycandan başqa dünyanın heç yerində nə dialoqu, nə də danışiq alternativini yoxdur. Hətta Xınalıq kəndinin özündə kəndin yuxarisində yaşayan sakinlərin, kəndin ortasında və aşağısında yaşayan sakinlərin danışığı arasında böyük fərq mövcuddur. Eyni zamanda bu regionlarda məskunlaşmış Buduq və Qız milli tayfaların milli-etnoqrafik coğrafiyasının bəzi xüsusiyyətləri tam öyrənilməmişdir. Lakin bu milli cəmiyyətlərin azərbaycanlılarla qədim etnomədəniyyət əlaqələri coğrafi birgə məskunlaş-

masına, Azərbaycan dilinin Xınalıq, Qız, Buduq xalqları arasındakı qarşılıqlı anlaşma funksiyasına səbəb olmasıdır.

Multikulturalizm modeli mədəni fərqliliyin müxtəlif formalarının “assimilyasiyasız inteqrasiya” şəklində qanuniləşdirməsini nəzərdə tutur. Bu halda mədəni-coğrafi məxsusluğunu, həyat tərzini, milli xüsusiyyətlərini, adət-ənənələrini saxlamaq hüququ olan müxtəlif etnomədəni, dini və s. icmalar bir dövlətin həddlərində birgə yaşayır. Eyni zamanda həmin məkanda mədəni rəngarəngliyin coğrafi-sosial qanunları vasitəsilə tənzimlənir. Azərbaycan əsrlər boyu müxtəlif xalqların azad, sərbəst və heç bir maneə ilə rastlaşmadan yaşadığı bir məmləkətdir. Bu, tarixin bütün dövrlərində, sivil mərhələlərində eyni xətt üzrə inkişaf edib milli tarixi-coğrafi ənənələrin davamı olaraq tolerantlıq mühitində formalaşmışdır. Bu coğrafi birlik mühitinin ab-havası yüzillərdir ki, Azərbaycanda xalqların nəfəslərinə çevrilib. Bunun nəticəsidir ki, indi Azərbaycanda yaşayan hər bir xalqın nümayəndəsi dini əqidəsindən asılı olmayaraq özünü azad və firavan hiss edir. Azərbaycan türkləri mehriban, qonaqpərvər, sülhsevər və humanist olduğu üçün respublikamızda yaşayan digər xalqlar özlərini hərtərəfli ifadə edə biliblər. Azsaylı xalqların hüquqları milli birlik kontekstində hər zaman qorunub və onlara öz ana dilini, mədəniyyətini, dinini yaşatmaq üçün münbit şərait yaradılıb. Ona görə də Azərbaycan ədəbiyyatının, mədəniyyətinin, ictimai-coğrafi fikirlərin formalaşmasında, ölkəmizin coğrafi bütövlüyünün qorunmasında sarsılmaz milli vətənpərvərlik mövqeyini nümayiş etdirə biliblər. Çoxmillətli müasir Azərbaycan Respublikası artıq dünyanın qloballaşmış mənzərəsində nümunəvi bir dövlətdir. Azərbaycan həqiqətən dünyanın multikulturalizm, tolerantlıq, dözümlülük, humanitar əməkdaşlıq coğrafiyasına çevrilib və bundan xalqımız da, dövlətimiz də qürur duyur. Ölkə Prezidenti İlham Əliyev çıxışlarından birində çox qürurla bildirdi ki, multikulturalizm ölkəmizin ayrılmaq parçasına dönüb: “Multikulturalizm Azərbaycan dövlət siyasəti və həyat tərzidir. Bu gün Azərbaycan artıq dünyanın əsl multikulturalizm mərkəzinə çevrilmişdir. Bizim müasir milli siyasətimiz də, cəmiyyətimiz də sübut edirik ki, Azərbaycanda multikulturalizm daima yaşayacaqdır”. Azərbaycanın bu tarixi-

coğrafi platformanın mərkəzinə çevrilməsində Bakı humanitar forumları, eləcə də son on illərdə ölkədə keçirilmiş müxtəlif beynəlxalq konfrans və tədbirlər ölkə siyasətinin əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir. Respublika ərazisində səmərəli coğrafi məskunlaşma prinsipləri coğrafi potensialın bərabər imkanları əsasında yanaşması mühüm şərtidir. 2013-cü ildə Prezident İlham Əliyev Bakı və Azərbaycan Yeparxiyasının Pravoslav Dini-Mədəniyyət Mərkəzinin açılışında qeyd etdiyi kimi belə bir mərkəzin açılması özlüyündə Azərbaycanın dünya mədəniyyətinə inteqrasiyasıdır. Bu fakt Azərbaycanın tarixən tolerant və çoxkonfessiyalı ölkə olduğunu bir daha sübut etməklə yanaşı, ərazisindəki dini baxışların inkişaf etdirilməsi üçün dövlət dəstəyinin yüksələn xətt üzrə getdiyinin nümunəsidir. Təbii ki, bunlar müasir Azərbaycanda çoxmədəniyyətlilik və çox milliliyin bərabər yaşaması ölkənin demokratik və dövlətçilik prinsiplərinin əsasını təşkil edir. Bu tarixi-coğrafi tendensiyanın əsası ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən uğurla qoyulmuşdur. Lakin cənab Prezident İlham Əliyev isə bu tarixi-siyasi məsələyə xüsusi diqqət və həssaslıqla yanaşaraq Azərbaycanın milli tarixi-coğrafi ənənələrini bir daha dünyəviləşdirdi. Həmçinin Azərbaycan coğrafiyası timsalında bu tarixi milli bərabərlik, etnik qrupların birgə yaşayış mövcudluğu, əməkdaşlığı və bərabər hüquqlu imkanları qarşılıqlı hörmət və münasibətlər sistemində nümunə kimi qəbul edilir. Ona görə təhlil etdiyimiz milli birlik tendensiyası müasir Azərbaycan modeli həm dinlərin bərabər inkişaf imkanlarını və etnik qrupların bundan sonra da birgə coğrafi mühitdə yaşamasını təmin edir, həm də digər mədəniyyətlərə mənsub olan müxtəlif qruplara hörmətin və təmsilçiliyin təbliğatını özündə əks etdirir.

Tarixi-coğrafi təkamülün minillər boyu daşıyıcısı və təminatçısı olan cəmiyyət yalnız onun tərkibində məskunlaşan etnosların, rəvayətlərin, elmi fikirlərin və mədəniyyətlərin inkişafı sayəsində formalaşa bilər. Milli coğrafi müxtəlifliyin həqiqi mənada qəbulu isə müasir cəmiyyətin sivil şəkildə həlmləsinə potensial coğrafi şərait yaradır. Başqa dövlətin ərazisində kompakt şəkildə yaşayan və ya diasporlar şəklində mövcud olan belə qrupların qeyri-mütənasib mədəniyyətləri bəzən digər dövlətin milli həmcinsliyini laxladır, onun əra-

zisi daxilində bəzən ziyanlı mədəniyyət arealları formalaşdırır. Odur ki, hər hansı bir ölkənin strateji, ictimai-coğrafi və s. cəhətdən əlverişli mövqeyinə onun mədəniyyətinin gələcək inkişafı üçün hesablanmış proqram və layihələrin gerçəkləşəcəyinə zəmanət vermir.

Multikulturalizm təhsili həqiqətən ölkəmizdə mövcud mədəni dəyərlərin, sosial-iqtisadi, nümunələrin və fəaliyyət növlərinin coğrafiyasının bütün rəngarəngliyinin qorunub saxlanmasına, daim inkişafına, habelə gələcək nəsllə ötürülməsinə hesablanmış konstruktiv məktəbdir. Ona görə ölkəmizdə ildən-ilə multikulturalizm prinsiplərinin tətbiqi məsələsində mədəni, etnik, konfessional ziddiyyətlərlə bağlı beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Bu gün müasir dünyada, o cümlədən Azərbaycanda multikulturalizm ideyası tamamilə milli coğrafi aspektləri əhatə edir. Buna görə də biz gələcəkdə bu məsələlərin elmi-ictimai mahiyyətinə diqqətlə yanaşmalıyıq. Xristianlıq ideyası ilə yanaşı, islamdakı ədalət ideyasının coğrafiyasının inkişafını təmin etməliyik.

Azərbaycan Konstitusiyasında ölkəmizdə yaşayan azlıqların dili, mədəniyyəti, din azadlığı, təhsil və digər hüquqlarının təsbit olunduğu vurğulanmışdır. Azərbaycan Prezidentinin fərmanı ilə təsdiq edilmiş “İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planı”nda milli azlıqların mədəni irsinin hərtərəfli inkişafı coğrafiyaçıların da əsas yaradıcılıq fəaliyyəti istiqamətlərindən biri kimi nəzərdə tutulmuşdur. Bu gün müxtəlif milli azlıqların nümayəndələri Azərbaycanın dövlət qurumlarında, elmi-ictimai həyatında geniş təmsil olunurlar. Milli azlıqların sıx yaşadığı regionlarda yerli əhalinin nümayəndələri hakimiyyət orqanlarında rəhbər vəzifələri tutur, respublikanın regionlarında yüksək icra aparatlarında, hüquq-mühafizə orqanları və digər dövlət qurumlarında layiqincə çalışırlar. Beləliklə, müxtəlif siyasi, iqtisadi və coğrafi şəraitlərdə yaşayan xalqların, o cümlədən hər bir vətəndaşımızın haqqa, ədalətə və multikultural birliyə, mədəniyyətə çıxış yolu, ilk növbədə çoxmədəniyyətliliyin təmin edilməsindən başlayır.

Habil HAQVERDİYEV,
Tünzalə İSMAYİLOVA,
AMEA Coğrafiya İnstitutunun
elmi əməkdaşları.